

ЕДИН ПРОРОК И ТРИ КОНТИНЕНТА

ЕВРОПА И АЗИЯ, ХРИСТИЯНСТВО И ИСЛЯМ:
СЪПОСТАВКИ И ДВУСМИСЛИЯ

НЕЗАВИСИМО ОТ ТОВА, КАК ПРАВИМ СЪПОСТАВЯНЕТО НА Европа с ислямския свят, тя винаги съдържа в себе си известен елемент на противопоставяне. Може би това е така поради факта, че продължаваме да гледаме на това съпоставяне (или поне подсъзнателно да го възприемаме) като един вид продължение или като възобновяваща се среща/сблъсък между християнството и исляма, тъй като вече е невъзможно да използваме израза, предложен от Новалис „християнски свят или Европа“ (Christenheit oder Europa), възприемайки го именно като риторичен образ. Процесът на секуларизация – неотделима черта на западната съвременност – не ни позволява да продължаваме да отъждествяваме Европа нито с християнството изобщо, нито просто с дадено християнство. Но въпреки това, най-малкото откакто западният свят, който, от друга страна, не трябва да отъждествяваме напълно с Европа, започна да следи с нарастващо безпокойство разпространението на ислямските движения, неправилно наречени „фундаменталистки“ (доколкото не можем, разбира се, изцяло да идентифицираме исляма с различните и многобройни лица на „фундаменталистката“ идеология), в Европа постепенно възникна тенденцията да съзираме в исляма най-малкото потенциален противник. Тази тенденция би могла да бъде наречена нова, но мнозина евро-

пейци я възприемат по-скоро като *revival*, като повторение, като дежавю, като възобновяване на противостоеенето – твърде древно и, може да се каже, вкоренило се в дълбоката географско-историческа и географско-структурна реалност.

Така че би трябвало да се запитаме дали всъщност съпоставянето на Европа и исляма – доколкото то може да бъде дефинирано или поне може да бъде възприемано като противопоставяне – често пъти не се преживява, от една страна, като несполучлива аналогия на противопоставянето между запада и исляма (или между съвременността и исляма, а това би усложнило още повече проблема заради склонността запада и съвременността да бъдат схващани като неотделими един от друг), а от друга страна – като продължение на древното и класическо „противопоставяне-дуел“ между Европа и Азия, за което е писал още Есхил в книгата си „Персите“? По-късно Хипократ е тълкувал подобно противопоставяне в своя трактат „За видовете атмосфера“ („De aeribus“) както от природно-климатическа, така и от политико-институционална гледна точка (според него, в резултат на мекия климат и на монархическото управление азиатците са загубили своя войнствен характер, а европейците са станали по-активни и войнствени заради по-суровия климат и обществените свободи). Ав книгата си „Политика“ Аристотел обяснява това като резултат от природната разлика в нрава. Но разбира се, колкото и неприемливо е да отъждествяваме християнския свят с Европа, още по-невъзможно е да свеждаме Азия до исляма и обратното. Както е известно, не цялата Азия е мюсюлманска, а „дар-ал-Ислам“ (земята на исляма) се простира далеч извън пределите на азиатския континент.

Към всичко това трябва да добавим и „асиметрията“, най-малкото привидна, между самите термини „Европа“ и „ислям“ – всъщност единият термин означава част на света, а другият – религия. Но ето че стигаме до първия концептуален ключ, с помощта на който можем да решим нашата дилема. Както отбелязва в тази връзка Бърнард Луис:

В случая асиметрията е по-скоро привидна, а не реална. „Европа“ е понятие, създадено от европейците, както и цялата географска система на континентите, сред които Европа

е заемала първо място. Самата Европа е създавала понятието Европа и е създавала Европа; Европа е открила Америка, дала ѝ е наименование и в известен смисъл я е създавала. Векове преди това Европа била измислила както Азия, така и Африка, чиито жители до XIX в., ерата на европейското господство в световни мащаби, изобщо не са знаели за наименованията, националните принадлежности и дори за тези класификации, измислени от европейците за своя употреба.

Ислямът не е географска област: това е религия. Обаче за мюсюлманите думата „религия“ няма същия смисъл, какъвто тя има за християните в съвременността или през средновековието. [...] За мюсюлманите ислямът не е само система от вяра и преклонение. [...] Думата „ислям“ означава по-скоро живота като цяло в широкия смисъл на това понятие, а неговите норми включват в себе си елементи на гражданското, углавното и дори на онова, което ние бихме нарекли конституционно начало.¹

Обаче противопоставянето „Европа/Азия“, също както и „Запад/Ориент“, има дълготраен исторически и геополитически статут, надхвърлящ напрежението между Европа и ислям. Впрочем според някои през определени периоди, като например през епохата на кръстоносните походи или по време на хегемонията на Отоманската империя в източните части на Средиземноморието и на Балканския полуостров, дуелът между Европа и Азия, между Запада и Изтока е приел формата на онова, което е прието да наричаме „двубой между кръста и полумесеца“ (което е твърде неточно, най-малкото на равнището на символиката). А ако си зададем въпроса кога и как се е създавала съвременната представа за Европа и за европейската идентичност, като оставим настрана сведенията на древните географи, виждаме освен останалите фактори за нейното формиране колко силно именно ислямът е съдействал за това и до каква степен, макар и така да се каже по негативен начин. Нееднократната мюсюлманска агресия срещу Европа – от VII–VIII до X в., а след това и от XIV до XVIII в. – независимо от

---

¹ Lewis B. *L'Europa e l'Islam*, Roma–Bari. 1995, p. 5–6. – Б.а.

това, дали тази агресия е била обективно реална или европейците са я интерпретирали като такава, е изиграла ролята на „жестоката акушерка“ на Европа. И макар някои историци да са величаели (нима това не е парадоксално?) пророка Мухаммад като „баща-основател“ на Европа, възниква въпросът: нима и турските султани Мохамед II и Сюлейман Великолепният покъсно не са изиграли аналогична роля? Та нали, принуждавайки европейския континент да се защитава и да търси пътища и начини за съвместни действия, те са го подтикнали в перспектива и към самоопределение – както в собствените си очи, така и пред лицето на „Другия“?

МЮСЮЛМАНИТЕ ИЗВЪН ПРЕДЕЛИТЕ НА АЛ-МАГРЕБ АЛ-АКСА¹

СРЕДНОВЕКОВНИТЕ АВТОРИ ЕДИНОДУШНО СА се придържали към разпространената (макар и може би погрешна) гледна точка, че Европа по принцип е главната, ако не и единствената опора на християнството. Заедно с тази гледна точка се е вкоренила и идеята, че нехристиянинът, дори и живеещ на територията на Европа, се е настанил там в качеството на чужденец и нашественик. Така например анонимният свещеник от Толедо, който около средата на VIII в. в своето „Испанско продължение“ („*Continuatio Hispanica*“) продължил „Историята“ („*Historiae*“), чието начало било поставено от Исидор Севилски и величаел с наименованието „европейци“ (*Europenses*) австро-азиатските победители в битката при Поатие през 732 г. (която според друга версия се е състояла през 733 г.). Обаче тук възниква въпросът дали самият той се е чувствал *Europenses*, доколкото е бил християнин, или просто доколкото според древноримските географски представи Пиренейският полуостров е влизал в рамките на Европа? Или пък с горчивина е приемал, че не може

---

¹ „Крайният запад“ (араб.) – територията на Северозападна Африка.
– Б.пр.

да смята за европеец дори себе си, откакто арабо-берберите са включили Пиренейския полуостров в рамките на дар ал-Ислам, след като вече са го завоювали? Това би предполагало постулата за мобилните граници и за строгото разграничаване на Европа от дар ал-Ислам и би изключвало възможността да говорим за „мюсюлманска Европа“, имайки предвид териториите от европейския континент, завоювани от исляма и заселени с мюсюлмани или с онези, които наскоро са приели тази нова вяра.

Днес са вече остарели и безполезни споровете за това, действително ли поражението на мюсюлманите при Поатие е спряло нашествието им в Европа или това е било по-скоро признак за умората на завоевателите, изчерпали вече порива си да продължават по-нататък. Тези спорове са лишени от смисъл както поради това, че днес значението на тази битка изглежда доста скромно, така и поради това, че е неточно да се говори за завоюване, що се отнася до експанзията на исляма в периода VII–X в. Арабите никога не биха могли да разполагат с толкова много на брой воители в рамките на своята етногеографска сфера, за да могат само за няколко десетилетия да окупираат територия, простираща се на географска ширина от Херкулесовите стълбове до реките Инд и Сърдаря, и на географска дължина – от Кавказ до Африканския рог. Още от времето на халифите, непосредствените наследници на пророка, т.е. от тридесетте години на VII в. нататък експанзията на исляма никога не е съответствала на съкрушително и неудържимо военно завоевание, а още по-малко на *Völkerwanderung*¹. То е наподобявало по-скоро невиннаги съгласуван и постоянен процес на завземане на територии и на последващо го обръщане в исляма на социални групи, преживяващи упадък или криза, което всъщност никога не е било предизвикано и още по-малко налагано. Става дума например за християните-монофизити² в Сирия и Египет, при-

---

¹ *Völkerwanderung* – Великото преселение на народите (нем.). – Б.пр.

² Монофизитство (от гръцки *μονος*, „един, единствен“ + *φύσις*, „природа, естество“) – христологична доктрина в християнството, постулираща наличието само на Божествена природа (естество) в Исус Христос и отричаща неговата свършена човечност. Т.е. монофизитството изповядва, че Христос е само Бог, а не и човек. – Б.пр.

теснявани от византийската власт на василевсите (*basileus*), или за поданиците на сасанидския шах, всички те стремящи се да се освободят от старата и безсилна власт на княжествата и да се самоопределят отново, без да отхвърлят древноеврейския монотеизъм, около един нов катализатор – идеята за покорност пред Бог, провъзгласена от Неговия пророк Мухаммад. Но мнозина предпочели да останат верни на своята вяра и се съгласявали да плащат за това *джизие* – поголовен данък, и *харадж* – данък, задължителен за всички немюсюлмански земевладелци, и да се примирят с това да ги смятат, в качеството на *ахл ал-Кутаб* („хора на Книгата“), за *ахл ал-димма* (хора, „намиращи се под защита“, но също така и „подчинени“). С една дума, те показвали по този начин, че предпочитат по-скоро управлението на неверниците, отколкото управлението на едноверците.

Така или иначе, митът за битката при Поатие, чието начало е поставил Едуард Гибън в своя забележителен научен труд, е допринесъл в известен смисъл за рационализиране на цялата история на Европа като история на противопоставянето срещу исляма. Ако не беше битката при Поатие и ако не беше подвигът на Карл Мартел, както бе писано и повтаряно множество пъти по множество начини, от високите кули на Оксфорд *мюзините* щяха да прославят името на Аллах, в този знаменит университет щеше да се изучава Корана, а и цялата световна история щеше да тръгне по друг път.

Няма смисъл да преразглеждаме тук значението на битката при Поатие. Макар че, разбира се, трябва да подхождаме предпазливо към развенчаването на митовете, трябва да признаем, че нито един историк, нито един сериозен учен и нито един по-сериозен читател вече не вярва в решаващото значение на тази битка. Митът за битката при Поатие се е запазил единствено като стереотип в средствата за масова информация, но от друга страна няма нищо по-трудно за изкореняване от подобни стереотипи на масовата информация. Прекрасно знаем, че митът за победата, постигната на мястото между Тур и Поатие, на няколко километра североизточно от мястото на сливане на реките Виен и Крез, е бил съзнателно разпространяван от двора на франкските крале и от римските папи, за да бъде увековечена славата на нацията – „първородната дъще-

ря на Римската църква“. Възможно е в случая да се е проявил и стремежът да бъде противопоставено нещо на победите на византийския василевс Лъв III Изаурицки, което да затъмни тяхната слава. През 718 г. той принудил мюсюлманите да спрат започнатата година по-рано обсада на Константинопол и енергично се противопоставял на тяхното господство, поддържайки контрола над Черно и Егейско море, както и над централната част на Средиземно море, тъй че в крайна сметка принудил мюсюлманите за дълго да се откажат от опитите си да проникнат в Мала Азия. Обаче последователите на Римската църква, разбира се, не можели да прославят иконобореца Лъв III. Покъсно към императора били отправяни упреци и заради неговата принадлежност към византийската цивилизация, която заради упоритите предрасъдъци на Запада дълго време била описвана като презряна, упадъчна и изродила се цивилизация. Митът за Поатие всъщност е допринасял за прикриване от погледа на нас, живеещите в съвременността ако не на липсата, то най-малко на недостатъчното количество и на неточността на сведенията за исляма в европейските източници от онова време. Освен това периодът на силна мюсюлманска експанзия е същевременно и период на силна криза в западноевропейския свят, така че липсата на сведения или тяхната недостоверност се дължат преди всичко на дезинформация и невежество. Но трябва да се има предвид също така, че в условията на онова време вероятно е било трудно и в крайна сметка безсмислено да бъдат разграничавани мюсюлманите от другите нашественици, както е било безсмислено и да им бъде приписвано особено значение и особена роля. Нееднократно се е писало, че през втората половина на V в. Западната Римска империя е паднала безшумно. Вероятно – най-малкото за Европа пред VIII в. – ислямската експанзия също е била донякъде безшумна или по-точно казано, шумът от нея се е смесвал с шума от други нашествия. Трябва да кажем, че за битката при Поатие се споменава повече в мюсюлманските източници, в които тя фигурира като „Пътят на мъчениците“ (Балат аш-шухада) и които ѝ приписват доста голямо, макар и не първостепенно значение.

Разбира се, не трябва да се учудваме на това, което се е случвало и в угнетения и изостанал европейски Запад, след като

дори добре осведомените византийски източници относително късно са установили, че мюсюлманите не са варвари (*barbaroi*) като останалите и не са осъзнали веднага значението на исляма като нова религия.

И така, през ранното Средновековие до жителите на Западна Европа достигнала с посредничеството на Византия една загадъчна дума, *Sarraceni*, която по-късно била коригирана и облагородена, приемайки формата *Saraceni*, а чрез „лесния прочит“ (*lectio facilior*) се стигнало да твърде неточна форма, преведена като „синове на Сара“. Думата била неправилна, тъй като първоначално означавала народа, чието потекло водело началото си от „щастливата Арабия“ (*Arabia felix*) и който бил свързан с потомството, възникнало според книгата Битие, от съюза на Авраам не със законната му съпруга Сара, а с неговата слугиня, египтянката Агар. А щом като племената на пустинята според утвърдилата се традиция били потомци на патриарх и слугиня – тоест незаконни братя на народа на Израел чрез техния син Измаил (откъдето произхожда и наименованието *измаелити*), тогава по-подходящ термин за тях би бил по-скоро *агаряни* (всъщност този термин е засвидетелстван напълно авторитетно и законно). Свързването на думата *сарацини* със Сара вероятно е псевдоетимологично тълкуване апостериори, основаващо се на неправилното разбиране на дума, заимствана от арабския или от сирийския език. Правени са опити тази дума да бъде съпоставена с някои арабски думи: малко вероятно е тя да произлиза от думата *шарук* (изток), като се има предвид, че първата мюсюлманска вълна, заляла Сирия, е идвала по-скоро от юг (ако, разбира се, наименованието „сарацини“ не е възникнало в Египет), но напълно правдоподобна изглежда връзката му с думата *шарук* (вятър на пустинята). Някои други асоциират тази дума с ордите от разбойници от пустинята и с техния обичай да се обединяват в големи групи, за да извършват набезите си: според тях думата „сарацини“ произлиза от думата *шарк* (обединени хора) или от думата *шарика* (общество, компания). Други пък предполагат, че сарацините били наричани така от уседналите племена, които били тяхна противоположност, а нерядко били и техни жертви; според това предположение думата *сарацини* произлиза от съществителното *шарк*

(грабеж, кражба) и от глагола *шарак* (крада), както и от сродните им понятия *шарик* (крадец) и *шаррак* (грабител, мошеник).

Онези, които били наричани „измаелити“, „агаряни“ или „сарацини“, скоро излезли на авансцената на европейските летописци. Твърде малко е известно за обвинението за опити за контакт със сарацините, отправено срещу папа Мартин I (649–653), който имал нужда от съюзници в борбата срещу василевса Констанс II и неговото монотелитизъм¹. Става дума за първите опити на мюсюлманите да започнат експанзия в Средиземноморието, които по онова време твърде силно безпокоели Византия. Едно е несъмнено: в края на VII и началото на VIII в. обществото, наследило традициите на Западната Римска империя, оформила се в края на IV в. под влияние на кодекса на Теодосий и включващо в себе си „варварски“ елементи, от които по-късно са се развили монархиите – с една дума, „западноевропейците“, както вече можем да ги наречем, по онова време не са разполагали със средства да дадат отпор на сарацинското нашествие, което след няколко десетилетия щяло да връхлети техните брегове и миещите ги морета.

Междувременно завоюването на Средиземноморието от мюсюлманите вече било започнало. След като Сирия и Палестина били завзети от арабите в периода 633–640 г., а Египет – в периода 639–646 г., сирийските и египетските моряци вече или били приели новата вяра, или, така или иначе, били преминали на служба към последователите на пророка. При това те правели това доброволно – в по-голямата си част тези християни били монофелити и, следователно, били преследвани и подложени на дискриминация от страна на императорската византийска власт. През 649 г. претендиращият за титлата халиф, наместникът на Сирия Муауия ибн Аби Суфян, братовчед на халифа Усман и бъдещ основател на халифската династия на Омаядите, нападнал Кипър. През 652 г. били извършени няколко не особено силни набези срещу Сицилия,

---

¹ Учение, разпространено във Византия през VII в. Според него Иисус Христос имал две природи (божествена и човешка), но имал само една воля (божествена). – Б.пр.

която все още принадлежала по онова време на Византия, а три години по-късно голямото морско сражение край бреговете на Ликия отбелязало кризата на византийското господство над източните римски земи. По време на това сражение самият император Констанс II претърпял поражение, макар че стоял начело на флота от 500 кораба.

Народите на изостаналата по онова време Западна Европа, в по-голямата си част предимно средиземноморска (източната ѝ граница преминавала по река Рейн, а северната – по горното течение на река Дунав), не знаели нищо за всички тези събития, но така или иначе не биха могли да ги разберат. Обаче мълчанието или недостигът на информация се обяснява не толкова с неосведомеността на западните летописци за исляма – която без съмнение също е била факт – колкото и преди всичко с липсата на интерес от тяхна страна. Все пак франкският летописец, известен под името Фредегар, около 658 г. споменавал за астрологични пророчества, разпространявали се във Византия по времето на василевса Ираклий. Според тези предсказания византийската държава щяла да бъде победена и завоювана от някакво племе обрязани. Летописецът показвал също познания за доста подробности относно първата вълна на ислямската експанзия в Мала Азия. Пак във Франкското кралство, в началото на VIII в. монахът Петър (вероятно сириец) превел от древногръцки на латински документ, чийто сирийски оригинал произхождал от Северна Месопотамия. Става дума за „Откровенията“ („Revelationes“) на така наречения Псевдо-Методий, които по-късно нееднократно били използвани в есхатологичните проповеди, носещи политически характер. Според този текст измаелитите, произхождащи от пустинята Ясриб, от града, избран от пророка – Медина (*Ethribum*) – щели да завоюват Ориента, да нападнат Сицилия, а след това да стигнат близо до Рим. Техните военни подвизи щели да разтърсят горите, планините и градовете. Това нападение на измаелитите щяло да предшества непосредствено появата на Антихриста, обаче някой си християнски император в края на краищата щял да извоюва победа над силите на врага. Общо взето, вече имало някакви сведения, но те били регистрирани доста небрежно.